

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2006 / Vol. XXV / 1-2 / 41-62

Originalni naučni rad
UDK: 343.95:159.923.01
343.91-056.83

FAKTORSKA STRUKTURA „TAMNE BROJKE KRIMINALA“

Vesna Gojković
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Stanislav Fajgelj
Filozofski fakultet, Novi Sad

Istraživački rad Faktorska struktura „tamne brojke kriminala“ deo je jedne šire studije koja izučava relacije između tipova nasilničkog kriminala i osobina ličnosti. U ovom saopštenju, osnovni problem bio je da se faktorskom analizom rezultata koji su dobijeni na testu TBR utvrde latentni oblici devijantnog i delinkventnog ponašanja, koji generišu nasilničke delikte. Cilj rada bio je da se otkrije da li postoji razlika u strukturi kriminala kada se on definiše kao presuđeni kriminalitet, odnosno kada se analiza vrši na osnovu neotkrivenih krivičnih dela. Naša je pretpostavka bila da će ta razlika biti definisana uticajem narkomanske adikcije osuđenika. Skalom za merenje neotkrivenih krivičnih dela TBR ispitano je 356 muškaraca koji su osuđeni za ubistvo, razbojništvo, nanošenje teških telesnih povreda ili silovanja. Faktorskom analizom ekstrahovano je sedam glavnih faktora, ali i pored toga što je utvrđeno značajno prisustvo narkomanske zavisnosti, procenat objašnjene varijanse ne dozvoljava da se naučno opravdano potvrdi postavljena hipoteza.

KLJUČNE REČI: narkomanska adikcija / faktorska analiza / nasilnički kriminalitet

UVOD

Delinkventno ponašanje je u većini istraživanja u okviru oblasti psihologije kriminala, definisano krivično-pravnim pristupom ovom problemu. Ono se određuje kao presuđeni kriminalitet - ponašanja koja su inkriminirana u legalnom sistemu i kao takva podležu sankcijama. Ovakav pristup uslovljen je prvenstveno praktičnim razlozima koji su najčešće vezani za izučavanje strukture ličnosti kriminalaca, predikcije i prevencije kriminalnog ponašanja, kao i jednostavnijom primenom dobijenih nalaza u konkretnom radu sa osuđenima.

Međutim, da bi **problem** kriminalnog ponašanja bio adekvatno određen, moraju se uzeti u obzir i ona **krivična dela koja su osuđenici počinili, ali koja nisu bila otkrivena**.

"Tamna brojka kriminala" je u psihologiji kriminala najčešće istraživana kada su u pitanju bili juvenilni delinkventi, a kao osnovna metoda korišćena je metoda samoiskaza. Jedna od najpoznatijih studija jeste ona koju su sačinili i *Farrington* (1971) i saradnici. Oni su utvrdili postojanje značajne korelacije između stepena agresivnosti i oficijelne delinkvencije, s tim što je kod dečaka koji nisu bili osuđivani takođe utvrđena visoka agresivnost. Razlika je uslovljena stepenom socijalne deprivacije, koja je bila izraženija kod delinkvenata (primarna porodična patologija, naročito vezana za figuru majke i neslaganje u porodici). Autori su zaključili da se delinkvencija javlja na ranom uzrastu, ukoliko uz agresivnost postoji i određeni nivo socijalne deprivacije.

Slično tome, neotkrivena krivična dela su bila česta varijabla u istraživanjima uticaja socioekonomskog statusa na vršenje prestupništva (Hošek, 1989, 1995). Rezultati su pokazali da imovinske delikte vrše uglavnom adolescenti iz porodica koje su imale viši ekonomski i obrazovni status. Wolf, B. i saradnici (1988, 1995) su izučavajući latentno devijantno, delinkventno i antisocijalno ponašanje utvrdili značajnu povezanost između ranih oblika devijantnog i kasnijeg delinkventnog ponašanja, pri čemu su konstruisali i poseban upitnik za merenje neotkrivenog ponašanja TBR, koji je inače korišćen i u ovom radu.

Mrić-Petrović, N. i saradnici (1995) su saopštili da se faktorskom analizom manifestnog kriminalnog ponašanja mogu ekstrahovati latentne

ličnosne osobine koje generišu takvo ponašanje. Oni su izolovali 9 faktora, od kojih je svaki bio definisan određenim tipom kriminalnog ponašanja: nasilni kriminal, sitni kriminal, sklonost ka prevarama uz izraženo nasilničko ponašanje, imovinski kriminal, nasilni kriminal narkomana, kriminal alkoholičara, imovinski kriminal maloletničkih bandi, drugorazredni privredni kriminal i krađa u trgovini i pripadnost maloletničkim bandama.

Momirović, K. i Hošek, A. (1998) su pod diskretnim linearnim modelom regresijske analize utvrdili relacije između devijantnog i delinkventnog ponašanja kriminalaca i osobina ličnosti, a korišćeni su kako podaci o presuđenom kriminalu, tako i podaci o neotkrivenim krivičnim delima. Tom prilikom je ustanovljeno četiri modela kriminalnog ponašanja koja su ostvarila visoke kanoničke koeficijente korelacija sa latentnim ličnosnim strukturama: devijantno ponašanje, dela nasilničkog kriminaliteta, imovinskog kriminaliteta i krivična dela vezana za narkomansku adikciju. Multipla korelacija sa devijantnim ponašanjem iznosila je $R=0.88$, dela počinjena nasiljem bilo je moguće prognozirati sa multiplom korelacijom $R=0.92$, multipla korelacija sa imovinskim deliktima iznosila je $R=0.89$, dok je krivična dela povezana sa narkomanijom bilo moguće prognozirati sa multiplom korelacijom od $R=0.93$.

Istraživanje tamne brojke kriminala koje je predmet ovog rada deo je jedne obimne studije¹, koja izučava relacije između osobina ličnosti i nasilničkog kriminaliteta, i mi ćemo prikazati rezultate faktorske analize podataka koji su dobijeni upitnikom TBR.

Cilj rada je dakle, pokušaj da se faktorskom analizom neotkrivenih krivičnih dela utvrde latentne osobine devijantnog i delinkventnog ponašanja, odnosno struktura kriminalnog ponašanja.

Pri tome, **pretpostavljamo** da će analiza neotkrivenih krivičnih dela proizvesti klasifikaciju tipova kriminala drugačiju od legalno – zakonodavne definicije.

Naša je premissa da će razlika biti prvenstveno uzrokovana *uticajem narkomanije* na vršenje nasilničkog kriminala. Drugim rečima, mi pretposta-

¹ To je doktorska disertacija V. Gojković, pod nazivom „Kibernetički model dimenzija ličnosti i tipovi kriminalnog ponašanja“.

vljamo da će faktorska analiza neotkrivenih krivičnih dela detektovati poseban oblik nasilničkog ponašanja koji je baziran na narkomanskoj adikciji.

U kriminologiji postoje različite klasifikacije krivičnih dela, a ona koja se najčešće koristi jeste podela usvojena krivično – pravnim zakonodavstvom. U našem saveznom i republičkom krivično pravnom sistemu, usvojena je podela prema grupnom objektu krivično – pravne zaštite, prema kojoj sledi jedna obimna klasifikacija. Mi smo se za potrebe istraživanja opredelili za užu klasifikaciju koja obuhvata samo oblike nasilničkog kriminaliteta, jer ovaj vid zločinačkog ponašanja proizvodi najteže posledice, kako sa aspekta žrtve i počinioca, tako i sa aspekta društva u celini.

Nasilnički kriminalitet se određuje kao kategorija dela kod kojih se radi postizanja nekog cilja koristi napad na žrtvu, ili se njime preti (prema Ignjatović, 2000). Ovaj kriminalitet se deli na tri osnovne grupe:

1. dela tradicionalnog nasilničkog kriminaliteta, a to su ubistva i nanošenje teških telesnih povreda
2. silovanja
3. razbojništvo i razbojnička krađa

Međutim, iako ne postoje zvanične statistike o tome da postoji veliki broj narkomanskih zavisnika u zatvorima, naše iskustvo kao istraživača, kao i ranija istraživanja Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, pokazala su da je to problem o kome se ne govori mnogo, a koji zahteva hitne intervencije. Takozvane nove, moderne vidove nasilničkog kriminaliteta definiše prvenstveno narkomanska zavisnost ili činjenje prestupa pod uticajem opijata. Osnovna odlika ovih kriminalaca je izuzetna surovost, nemotivisana destrukcija i potpuna nepredvidljivost tog ponašanja, a radi se o krivičnim delima koja nisu decidirano definisana Krivičnim Zakonom Srbije.

Po našem mišljenju, kriminal narkomana je strukturalno izmenjen, i kao takav podrazumeva modifikacije u pravosudnom i penološkom tretmanu. To znači, da prilikom procesuiranja, donošenja presude, a posebno prilikom klasifikacije osuđenika i psihološkog rada sa njima, treba imati u vidu struktura ličnosti osoba koje su počinili zločin a pri tom su narkomani.

METODOLOGIJA

Uzorak

Istraživanje iz koga je proisteklo ovo saopštenje, obavljeno je u Zavodima za izvršenje zatvorskih sankcija u Sremskoj Mitrovici i Požarevcu (tokom 2005. godine), i obuhvatilo je 356 osuđenika, koji su izvršili neko od sledećih krivičnih dela:

1. Ubistvo - član 47 KZS podrazumeva krivično delo teškog ubistva, tj protivpravno lišenje života drugog lica, praćeno nekom okolnošću koje mu daje teži oblik. Okolnosti koje obično ubistvo čini teškim, odnose se na način izvršenja, pobude izvršenja, okolnosti izvršenja i pasivna svojstva subjekta koji se lišava života.

Tako su obuhvaćena ubistva na svirep i podmukao način, ubistva iz koristoljublja, radi prikrivanja nekog drugog dela, iz krvne ili bezobzirne osvete ili drugih niskih pobuda. Takođe, tu su i ubistva pri bezobzirnom nasilničkom ponašanju, ubistvo kojim se dovodi u opasnost život još nekog lica, i ubistvo više lica.

2. Teške telesne povrede – član 53 KZS, stav 2, podrazumeva najteže povrede telesnog integriteta ili teško narušavanje zdravlja drugog lica. Osobito teška telesna povreda postoji u sledećim slučajevima: kada je usled telesne povrede doveden u opasnost život povređenog; ako je uništen, trajno ili u znatnoj meri, oslabljen važan deo tela ili važan organ povređenog koji više ne može da vrši svoju funkciju; kada je telesnom povredom prouzrokovana trajna nesposobnost za rad povređenog; ako je telesnom povredom prouzrokovano trajno i teško narušenje zdravlja povređenog; ako je nanesena teška telesna povreda koja ima za posledicu unakaženost povređenog.

Član 53, stav 3, je teži kvalifikovani oblik osobito teške telesne povrede. Kvalifikatornu okolnost predstavlja teža posledica – smrt lica kome je povreda nanesena. Za ovakvu kvalifikaciju dela, mora postojati umišljaj, između teške telesne povrede i smrti mora postojati uzročna veza, i u odnosu na posledicu smrti učinilac se ponaša nehatno (bio je svestan da može da izazove smrt).

3. Razbojništvo – teški slučajevi razbojništva član 169 KZS postoje u sledećim slučajevima: ako je pri izvršenju razbojničke krađe nanosena teška telesna povreda (stav 1) ili ako je pri izvršenju razbojničke krađe neko lice sa umišljajem lišeno života (stav 2); ako je razbojništvo izvršeno u sastavu bande ili grupe (stav 1).

4. Silovanje - član 103 KZS je definisan kao prinuda na obljubu ženskog lica² sa kojim se ne živi u bračnoj zajednici, upotrebom sile ili pretnjom da će se neposredno napasti na život ili telo njemu bliskog lica (stav 1). Teži slučajevi silovanja (stav 2 i 3) kvalifikovani su težim posledicama silovanja ili okolnostima pod kojima se delo vrši. To su sledeći slučajevi: kada je usled silovanja nastupila teška telesna povreda ženskog lica, pri čemu se i prekid trudnoće kao posledica silovanja smatra teškom telesnom povredom; ako je silovanje izvršeno od strane dva više lica; ako je silovanje izvršeno na izuzetno svirep ili naročito ponižavajući način (kada se nanose teške fizičke i psihičke povrede, emocionalno poniženje, silovanje u prisustvu drugih lica – članova porodice, itd.); ako je izvršeno silovanje maloletnog lica ili je usled izvršenja nastupila smrt ženskog lica.

Nakon preliminarne obrade podataka, 40 ispitanika je eliminisano (nepotpuni ili neadekvatno rešeni testovi), tako da su statistički obrađeni i interpretirani rezultati dobijeni na uzorku od 316 ispitanika.

U Sremskoj Mitrovici ispitano je 164 osuđenika (51,9%) a u Zabeli 152 osuđenika (48,1%), a njihove osobine su, radi bolje preglednosti, prikazane u sledećim tabelama:

Tabela 1
Struktura ispitanika prema mestu ispitivanja

	frekvencija	procenti	validni procenti	kumulativni procenti
Zabela	152	48,1	48,1	48,1
Mitrovica	164	51,9	51,9	100,0
Ukupno	316	100,0	100,0	

² Tek nedavno je u Parlamentu usvojen Zakon po kome se može odgovarati i za silovanje muškog lica, identično kao i kada su u pitanju ženska lica. Zakon je stupio na snagu od početka 2006. godine.

Tabela 2
Struktura ispitanika prema vrsti krivičnog dela³ za koje su presuđeni

	frekvencija	procenti	validni procenti	kumulativni procenti
ubistvo	118	37,3	37,3	37,3
tt.povrede	32	10,1	10,1	47,5
razbojništvo	117	37,0	37,0	84,5
silovanje	49	15,5	15,5	100,0
Ukupno	316	100,0	100,0	

Tabela 3
Struktura ispitanika prema kriterijumu recidivizma u činjenju krivičnih dela

	frekvencija	procenti	validni procenti	kumulativni procenti
primarni	168	53,2	53,2	53,2
povrat	148	46,8	46,8	100,0
Ukupno	316	100,0	100,0	

Tabela 4
Struktura ispitanika prema stepenu obrazovanja

	frekvencija	procenti	validni procenti	kumulativni procenti
8 razreda	126	39,9	39,9	39,9
10 razreda	83	26,3	26,3	66,1
12 razreda	90	28,5	28,5	94,6
14 razreda	8	2,5	2,5	97,2
16 razreda	9	2,8	2,8	100,0
Total	316	100,0	100,0	

³ Moramo objasniti šta znači kriterijum - krivično delo za koje su presuđeni: česta je pojava da su lica koja su izvršila prestup inkriminisano delo počinili zajedno sa još nekim krivičnim delom, na primer, razbojništvo koje uključuje i nanošenje teških telesnih povreda i slično. Iz tih razloga, od ispitanika je traženo da navedu samo ono krivično delo za koje su dobili zatvorsku kaznu, a koje se nalazi na prvom mestu. Tako se najmanji broj ispitanika našao u grupi onih koji su izvršili samo ili prvenstveno krivično delo nanošenja teških telesnih povreda. Oni su najmanje zastupljeni i u ukupnom broju osuđenih lica.

Tabela 5
 Struktura ispitanika prema vrsti zanimanja

	frekvencija	procenti	validni procenti	kumulativni procenti
seljak	14	4,4	4,8	4,8
radnik	188	59,5	64,6	69,4
zanat	41	13,0	14,1	83,5
administ	39	12,3	13,4	96,9
fakultet	9	2,8	3,1	100,0
Ukupno	291	92,1	100,0	
nedost	25	7,9		
Ukupno	316	100,0		

Tabela 6
 Struktura ispitanika prema varijabli bračnog statusa

	frekvencija	procenti	validni procenti	kumulativni procenti
nikad se ženio	92	29,1	29,1	29,1
oženjen	87	27,5	27,5	56,6
vanbračno	58	18,4	18,4	75,0
razveden	65	20,6	20,6	95,6
udovac	14	4,4	4,4	100,0
Ukupno	316	100,0	100,0	

Tabela 7
 Starosna struktura ispitanika

starost		
N	Valid	316
	Missing	0
Aritmetička sredina		36,39
Medijana		34,00
Mod		28
Standardna devijacija		10,312
Varijansa		106,341
Skjunis		,782
Standardna greška za skjunis		,137
Kurtozis		,121
Standardna greška za kurtozis		,273

Znači, ispitanici su u proseku stari 36 godina, ali vidimo da je frekvencija činjenja krivičnih dela najveća na uzrastu od 28 godina. Najviše ih je sa osmogodišnjom školom i najčešće su po zanimanju - radnici. U skoro jednakoj razmeri zastupljeni su oženjeni i oni koji se nisu ženili. Većina ispitanika potiče iz porodica sa skromnim materijalnim mogućnostima.

Ispitivanje je trajalo četiri meseca, a ispitanici su bili podeljeni u manje grupe (15-20 ljudi), jer se radilo u specifičnim uslovima koji važe za osuđenike koji su izvršili najteža krivična dela. Treba imati u vidu da su značajnu većinu uzorka činili ljudi koji su za počinjeni zločin dobili najteže kazne, neki i do 40 godina zatvora, i da mnogi od njih retko primaju posete ili imaju prilike da budu u kontaktu sa osobama iz „spoljašnjeg“ sveta.

Ispitivanje je podrazumevalo princip dobrovoljnosti, tako da osuđenici koji iz bilo kog razloga nisu želeli da učestvuju u testiranju, mogli su bez problema da napuste prostoriju, ili da kasnije odustanu. Iz razumljivih razloga, ispitivanjima je prisustvovala odgovarajuća služba obezbeđenja. Međutim, prostor je bio primeren zahtevima istraživanja, što znači da je svaki ispitanik imao dovoljno mesta i vremena za pisanje odgovora.

Instrumenti

U istraživanju je korišćen upitnik za merenje neotkrivenih krivičnih dela TBR, koji su konstruisali Wolf, B. i Singer, M., verzija D. Radovanovića. Upitnik se sastoji od 27 ajtema, od koji se 11 odnosi na devijantna, a 18 na delinkventna ponašanja. Ispitanici zaokružuju pozitivan ili negativan odgovor, a ispitivanje je bilo anonimno.

Metrijske karakteristike testa su izračunate⁴ na našem uzorku, i one su sledeće:

⁴ Urađena je ajtem analiza, MATRIX programom koji su kreirali Knežević – Momirović, verzija S. Fajgelja.

Tabela 8
 Osnovna merna svojstva testa

Pouzdanost a koeficijenta	Reprezentativnost MSA	Prosečna korelacija (preko Fisherovog z)
0.9103	0.8974	0.2767

Statistička obrada podataka i prikaz rezultata

Primenjen je postupak faktorske analize koja je za inicijalno faktorisanje koristila metodu maksimalne verodostojnosti. Rezime inicijalnog faktorisanja prikazan je u sledećoj tabeli.

Tabela 9
 Varijansa faktora

Faktor	Inicijalna varijansa			Suma kvadrata varijanse		
	Total	% Varijanse	Kumulativ%	Total	% Varijanse	Kumulativ %
1	8,411	31,153	31,153	3,580	13,258	13,258
2	1,486	5,503	36,656	5,167	19,137	32,395
3	1,413	5,232	41,888	,950	3,519	35,914
4	1,314	4,866	46,754	,713	2,641	38,555
5	1,198	4,437	51,191	,769	2,848	41,403
6	1,088	4,030	55,221	,746	2,764	44,167
7	1,072	3,972	59,193	,573	2,120	46,287

Guttman-Kaiserov kriterijum sugerise zadržavanje sedam faktora koji objašnjavaju 46% varijanse. Iz tabele se može uočiti da su prva dva faktora maksimalne verodostojnosti najjača i da oni sami nose 32% varijanse. Ipak, s obzirom na eksplorativnu prirodu rada, odlučili smo se da zadržimo i rotiramo svih sedam faktora. Primenjena je kosa *promax* rotacija. Sklop, struktura, interkorelacije i dužine finalnih faktora prikazani su u narednim tabelama. Poslednja dva reda u matrici sklopa sadrže sumu kvadrata faktora (dužinu) i relativni procenat od ukupne objašnjene varijanse (%).

Tabela 10
 Matrica sklopa

	Faktor						
	1	2	3	4	5	6	7
tbr8	,749				,165		
tbr7	,737			-,197			
tbr20	,645	-,150					,186
tbr14	,511				-,147	-,130	,164
tbr1	,436	,199		,219			-,142
tbr12	,411		-,109	,166	-,128	,233	
tbr9	,397				,270		
tbr17	,369					,310	
tbr2	,366	,173		,261			
tbr4	,280	-,114	,215				
tbr13		,918				-,106	,152
tbr15		,678				,152	
tbr3	,381	,387					-,177
tbr16	,180	,243	,183			,121	
tbr27	,122		,940	-,100			
tbr22		,219	,577	,156			
tbr26	,145		,484			,142	
tbr6	,117			,589			
tbr23	-,141			,538		,262	
tbr24	-,336		,244	,480	,258		,124
tbr10	,135			,411	,295		
tbr5	,287			,363			
tbr11					,997		
tbr18				,146		,756	
tbr19		,187		-,145		,365	
tbr21	,452						,520
tbr25		,172				,131	,510
6.73	5.21	5.07	4.56	3.50	3.29	1.36	29.72
%	22.65	17.53	17.06	15.34	11.78	11.07	5.48

Nakon rotacije učešće prvog faktora u objašnjenju varijansi je 22,65%, dok je učešće najslabijeg faktora 5,48%. Na osnovu relativnog doprinosa faktora, moglo bi se zaključiti da sedmi faktor suvišan, odnosno da je rešenje “prefaktorisano”.

Tabela 11
 Matrica strukture

	Faktor						
	1	2	3	4	5	6	7
tbr8	,689	,382	,380	,358	,410	,289	,172
tbr7	,686	,419	,434	,294	,358	,295	,189
tbr20	,658	,328	,413	,362	,296	,362	,358
tbr9	,628	,489	,461	,482	,529	,396	,103
tbr1	,592	,511	,407	,501	,292	,259	
tbr17	,576	,416	,425	,370	,300	,524	,236
tbr12	,557	,410	,314	,427	,193	,449	,168
tbr2	,537	,457	,345	,487	,247	,286	
tbr14	,493	,311	,301	,276	,115	,143	,272
tbr4	,368	,227	,338	,286	,189	,200	
tbr13	,426	,794	,465	,327	,299	,264	,191
tbr15	,482	,721	,440	,338	,342	,448	,141
tbr3	,622	,650	,465	,434	,370	,385	
tbr16	,562	,577	,542	,463	,367	,432	,154
tbr27	,540	,502	,886	,372	,310	,369	,137
tbr22	,466	,558	,704	,476	,302	,264	,148
tbr26	,506	,451	,636	,362	,365	,413	,183
tbr6	,357	,233	,264	,571	,204	,132	,152
tbr10	,444	,340	,311	,563	,487	,236	,161
tbr24	,259	,332	,443	,557	,450	,234	,217
tbr5	,444	,282	,342	,490	,244	,181	
tbr23	,183	,179	,143	,452	,143	,308	
tbr11	,482	,427	,397	,433	,996	,263	,146
tbr18	,346	,279	,285	,329	,157	,738	,168
tbr19	,226	,323	,276	,120	,210	,426	
tbr21	,584	,324	,372	,406	,245	,242	,635
tbr25	,221	,215	,175	,149	,166	,235	,519

Interpretacija i analiza strukture izolovanih faktora će biti navedena u sledećem poglavlju.

Tabela 12
Matrica interkorelacija faktora

Faktor	1	2	3	4	5	6	7
1	1,000	,621	,592	,584	,452	,480	,257
2	,621	1,000	,603	,504	,431	,454	,096
3	,592	,603	1,000	,499	,428	,406	,223
4	,584	,504	,499	1,000	,435	,356	,178
5	,452	,431	,428	,435	1,000	,298	,132
6	,480	,454	,406	,356	,298	1,000	,141
7	,257	,096	,223	,178	,132	,141	1,000

Uočljivo je da korelacije faktora opadaju sa rednim brojem faktora. Korelacije prva tri faktora su oko 0,60, dok su korelacije sedmog faktora niske.

Analiza rezultata i interpretacija

S obzirom da su inicijalnim faktorisanjem dobijena dva glavna faktora, čija se dužina kosom rotacijom „razliva” na još pet glavnih faktora, može se reći da je predmet merenja ovog instrumenta zaista dvofaktorski – devijantno i delinkventno ponašanje. Dalje analize učinile su nam dostupnim informacije o tome koja od ovih prestupničkih ponašanja generišu, strukturiraju izolovane faktore, odnosno, kako se grupišu i formiraju posebne tipove delinkvencije. Na taj način, utvrđene su latentne strukture merenih, manifestnih varijabli.

Prvi faktor (23% ukupne objašnjene varijanse), je u gotovo ravnopravnoj meri određen varijablama delinkventnog i devijantnog ponašanja. Na pozitivnom polu se nalaze siledžije, koje su imale vlastitu bandu, koji su učestvovali u tučama i pri tom su konzumirali marihuanu. Kao deca su bežali od kuće, ali i iz škole, a bavili su se svim vidovima nasilničkog kriminala. Isto tako, bavili su se skitnjom i besposličanjem, obijali su i krali kola, a onda i otimali novac i prebijali ljude do smrti (ubistva i teške telesne povrede). Koristili su i droge kao što su heroin, morfijum, kokain ili opijum, ali i psihodelične droge, kao što je LSD.

Drugi faktor (18% ukupne objašnjene varijanse) dominantno je određen varijablama krivična dela krađe i razbojništva. Na pozitivnom polu se nalaze “stručnjaci za motorna vozila”, koji su bežali iz škole i kuće, bavili se skitnjom i besposličijem.; pretežno su samostalno “delovali”, izbegavali su upotrebu fizičke sile prema ljudskim žrtvama; siledžijsko ponašanje su iskazivali lomljenjem i uništavanjem tuđe imovine, koristili su marihuanu, kokain, morfijum i opijum, iako ne u obimu kao kod prethodnog faktora (još manje je zastupljena konzumacija LSD).

Treći faktor (17% ukupne objašnjene varijanse) je u najvećoj meri zasićen delinkventnim ponašanjima kao što su krađa novca ili robe vršenjem provale, pljačke i slično. Na pozitivnom polu su zavisnici od marihuane, a nešto manje od kokaina, opijuma ili heroina i najmanje od LSD.

Četvrti faktor (5.% ukupne objašnjene varijanse) u najvećoj meri je određen prestupima vezanim za nabavku droge. Na pozitivnom polu ovog faktora su klasični kriminalci narkomani. To podrazumeva opijanje i drogiranje u društvu ili bez njega, i pljačkanje da bi se došlo do novca. Usput se siluje. Evidentno je korišćenje svih narkotika, ali prvenstveno zavisnost od psihodeličnih supstanci, LSD.

Peti faktor (12% ukupne objašnjene varijanse) je dominantno određen narkomanskom zavisnošću. Na pozitivnom polu su narkomanski zavisnici (kokain, heroin, opijum) koji iskazuju sva ponašanja struktuirana narkomanskom devijantnošću. Prestupi koji visoko zasićuju peti faktor su siledžijsko ponašanje, razbojništvo kojim bi došli do novca za drogu. Razlika u odnosu na prethodnu grupu narkomana – prestupnika je u tome što su u prvoj grupi dominantni psihodelični zavisnici, dok su u ovoj grupi kokainski i heroinski zavisnici.

Šesti faktor (11% ukupne objašnjene varijanse) je dominantno određen delinkvencijom, kao što su: namerno paljenje tuđe imovine, uništavanje imovine, siledžijsko ponašanje i to uglavnom u grupi, otimanje para i kola. Na pozitivnom polu ovog faktora se u mnogo manjoj meri mogu detektovati narkomanski konzumenti.

Sedmi faktor (5% ukupne objašnjene varijanse) je dominantno određen nanošenjem teških telesnih povreda. Formulacija ova dva ajteta, mali relativni doprinos ovog faktora i njegove niske interkorelacije sa

ostalim faktorima, sugerišu da bi on mogao biti artefakt uslovljen sličnošću teme koja se ajtemima ispituje.

Skrećemo pažnju na dužine inicijalnih faktora (maksimalne verodostojnosti), koje sugerišu da bi “pravo” rešenje moglo biti sa dva faktora. U tom smislu, izvršili smo rotaciju ova dva faktora, što je prikazano u sledećoj tabeli.

Tabela 13
 Matrica sklopa

	Faktor	
	1	2
tbr20	,759	-,119
tbr8	,753	
tbr21	,635	
tbr7	,631	
tbr12	,544	
tbr9	,507	,203
tbr10	,485	
tbr17	,447	,189
tbr11	,442	,159
tbr14	,414	
tbr6	,396	
tbr1	,380	,256
tbr5	,375	,111
tbr2	,345	,234
tbr25	,282	
tbr4	,248	,157
tbr18	,236	,202
tbr23	,190	
tbr22	-,109	,786
tbr27		,716
tbr13		,697
tbr15		,586
tbr16	,196	,516
tbr26	,147	,511
tbr3	,252	,457
tbr19		,386
tbr24	,103	,370

Dakle, dobili smo prilično prihvatljivo rešenje u skladu sa tradicionalnim očekivanjima. Naime, prvi faktor bismo mogli nazvati devijantno nasilničko ponašanje - obuhvata narkomaniju, nasilničko ponašanje, udruživanje u gangove i sl., a drugi faktor bismo mogli nazvati klasično delinkventno ponašanje jer ga zasićuju uglavnom ajtemi imovinskog kriminala.

Prvi faktor je određen nasilničkim ponašanjem, kao što su tuče, razbijanje stvari i materijalnih objekata, siledžijsko ponašanje i udruživanje u kriminalne grupe, ali i konzumacija svih vidova narkotika – od marihuane, do opijata i tzv. “teških” droga. Drugi faktor je zasićen u najvećoj meri ponašanjima kao što su obijanje kola i provalne krađe.

Ako imamo u vidu prethodno rešenje sa sedam faktora i procenat varijanse koji oni zahvataju, kao i dobijeno rešenje sa dva faktora, jasno je da se na osnovu analize neotkrivenih krivičnih dela mogu diferencirati dve vrste kriminalaca: oni koji su narkomanski zavisnici i koji vrše teška krivična dela za koja su i presuđeni, a koji u svojoj kriminalnoj karijeri imaju isti tip prestupa. Drugi tip su kriminalci koji su presuđeni za teška krivična dela nasilništva, ali nisu skloni konzumaciji narkotika i u svojoj biografiji beleže krivična dela iz oblasti klasičnog imovinskog kriminala.

To znači da faktorska analiza tamne brojke kriminala ukazuje na dva zaključka:

1. Postoji ozbiljna indicija da osuđenici skloni narkomanskoj adiciji (u većoj meri od ostalih prestupnika) čine teža krivična dela.
2. Sklonost ka tome da teška krivična dela ponavljaju (kriminalna karijera) ukazuje na to da se radi o strukturanim načinima ponašanja. Ovo je posebno važno, jer se radi o najtežim krivičnim delima.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Faktorska struktura neotkrivenih krivičnih dela ukazuje da se podela tipova nasilničkog kriminala ne razlikuje u fenomenološkom smislu od krivično-pravne definicije, jer su obuhvaćena sva četiri krivična dela: ubistvo, nanošenje teških telesnih povreda, razbojništvo i silovanje. Prema proporciji varijanse (dužini faktora), najveći deo osuđenika je učinilo upravo ona krivična dela koja su najviše zastupljena u ukupnom broju osuđenih lica, a to su razbojništvo i ubistvo.

Činjenica da osuđenici ponavljaju isti tip krivičnog dela (kada se uporede otkrivena i neotkrivena krivična dela) govori o tome da je vršenje kriminala strukturiran način ponašanja. Takođe, to potvrđuje Ajzenkovu tezu da se nasilnički kriminalitet može smatrati crtom ličnosti (kao što je inteligencija, na primer).

Pored toga, faktorskom analizom postaju vidljivi svi delinkventni i devijantni faktori koji čine ove tipove kriminala, iz čega proizilazi da postoje ozbiljne **indicije korelativnog odnosa između devijantnog ponašanja i kasnije delinkvencije** (prvi faktor, koji ima najveći procenat varijanse). Bežanje od kuće i škole, skitnja, besposličenje, druženje sa sileđijama ili bandama, često se nalaze u kriminološkoj anamnezi i to se mora imati u vidu kada govorimo o prevenciji ovog vida ponašanja.⁵

S druge strane, ono što se razlikuje od operacionalne definicije nasilničkog kriminaliteta, jeste faktor devijantnog ponašanja koji je iskazan kroz **narkomansku zavisnost**. Činjenica je da se u svim grupama ispitanika koji su izolovani faktorskom strukturom, kao jedan od glavnih odrednica uobičajenog stila ponašanja javlja i konzumacija narkotika. Razlika između grupa je negde prema vrsti droge koju su prestupnici najčešće koristili, ili prema stepenu zavisnosti. Četvrti i peti faktor učestvuju 27% u ukupnoj objašnjenjanoj varijansi, a prvenstveno se mogu definisati narkomanijom, odnosno kriminalnom narkomana. Međutim, četvrti faktor, koji je nešto duži od petog, definisan je nasilničkim ponašanjem koje nije uslovljeno samo narkomanskom adikcijom, nego i destrukcijom koja je sama sebi cilj. Oni koriste psihodelične droge, prvenstveno LSD i vrše pljačke, razbojništva i silovanja. Nalaz ukazuje na to da kriminal ovog tipa treba razlikovati od kriminala koji se najčešće vezuje za narkomane. Taj drugi tip narkomanskog kriminala, strukturira peti faktor (koji je nešto kraći od prethodnog) i podrazumeva klasičan narkomanski kriminal. Ovi prestupnici prvenstveno koriste kokain i heroin i pljačkaju da bi došli do droge. Naravno, ova distinkcija nije toliko stroga, niti znači da je narkomanima koji pripadaju drugoj grupi strano izvršenje i nekog drugog nasilničkog delikta.

⁵ U ranijim istraživanjima su ove relacije utvrđene i smatra se da se devijantna i delinkventna ponašanja u jevenilnom periodu mogu smatrati relevantnim prediktorima kasnijeg delinkventnog ponašanja (Simović-Hiber, 1995, Hošek, 1995, itd.).

Tačno je da Zakon razdvaja posebna krivična dela koja se odnose na nabavku i preprodaju droge, ali jasno je da se narkomanija treba predefinisati kao deo grupe nasilničkog kriminaliteta. To nisu samo krivična dela vezana za klasični narkomanski kriminal – nabavka sredstava da bi se došlo do droge, nego i **nasilje koji narkomani vrše nezavisno od zadovoljenja svoje zavisnosti**. Treba imati u vidu da su svi osuđenici presuđeni za neko od najtežih krivičnih dela iz oblasti nasilničkog kriminaliteta, a ne za dela koja Zakon određuje kao krivična dela vezana za nabavku i preprodaju droge.

Naši nalazi govore o tome da se definisao novi tip nasilničkog kriminala, koji se ne može izjednačiti sa dosadašnjim statusom narkomanije i krivičnih dela vezanih za ovu bolest zavisnosti u okviru postojećeg legalno-pravnog sistema. Naime, prema Krivičnom pravu Jugoslavije (Lazarević, 1995), dela vezana za narkomaniju određena su u podgrupi Krivična dela protiv zdravlja ljudi i definišu se kao “neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (član 245 KZJ), odnosno omogućavanje uživanja opojnih droga (član 246 KZJ)”. U ovoj knjizi se navodi da je u savremenom krivičnom zakonodavstvu opšte prihvaćeno rešenje da se za uživanje opojnih droga krivično ne odgovara, jer se radi o bolesti zavisnosti, te se takve osobe upućuju na lečenje ili se preduzimaju preventivne mere (kao i kad je alkoholizam u pitanju). Kaznoma zatvora zaprećeno je licima koje navode druge osobe na konzumaciju droge, posebno ako je reč o maloletnicima ili ako je u pitanju više lica, kao i onim koji proizvode ili distribuiraju narkotička sredstva.

Međutim, analize ukazuju na to da se i te kako treba orijentisati na one koji “uživaju opojna sredstva” (iako u većini slučajeva oni i distribuiraju drogu) jer se radi o posebnim tipovima ličnosti koji zahtevaju i specifične mere, bilo terapijskog, bilo preventivnog karaktera. Povezanost devijantnih i delinkventnih oblika ponašanja, kao i nasilništva i narkomanske adicije, potvrđuje naše mišljenje da se ne može govoriti samo o klasičnom narkomanskom kriminalu. Činjenica je da oni vrše dela iz oblasti nasilničkog kriminaliteta (u tom smislu oni “nisu izmislili” ništa novo), tj. ubijaju, siluju, vrše razbojništva i nanose teške telesne povrede, ali se razlikuju po stepenu i načinu ispoljavanja destrukcije.

Ovo tvrđenje potkrepljujemo rezultatima koji su dobijeni u našem ranijem istraživanju⁶, a koje se takođe bavilo istraživanjem teških oblika kriminala i kojim je utvrđeno da se u polju kriminalnog ponašanja jasno razlikuju dve grupe narkomana: oni koji krađu da bi imali sredstva za drogu i koji su po svojoj strukturi introvertni, anksiozni i amoralni tipovi; drugu grupu su činili narkomani nasilnici, koji su prvenstveno silovali i ubijali, koji uopšte nisu vršili dela iz oblasti imovinskih delikata, niti su vršenjem kriminala želeli da obezbede narkotike. Oni su vršili nasilje radi samog nasilja, i po svojoj strukturi su bili analno agresivne psihopate koji su funkcionisali na nivou hipotalamusa, bez ikakve kortikalne kontrole. Pri tom nisu imali slabija kognitivna postignuća u odnosu na prethodnu grupu.

U članku "Faktorska struktura kriminalnog ponašanja" (Wolf, Radovanović, Radulović, 1995) može se pročitati da je analiza latentne strukture modaliteta kriminalnog ponašanja (podaci su dobijeni istim instrumentom i istom tehnikom koja je primenjena i u našem istraživanju) pokazala da postoji 9 glavnih komponenti kriminalnog ponašanja, koje su zatim rotirane u oblimin poziciju i dobijeno je faktorsko rešenje od 9 faktora. Prvi faktor pokriva najveći deo varijanse (36,1%) i odnosi se na nasilnički kriminalitet. Ostali faktori su: sitni kriminal, sklonost ka prevarama uz izrazito nasilničko ponašanje, imovinski kriminal, nasilni kriminal narkomana, kriminal alkoholičara, imovinski kriminal maloletničkih bandi, drugorazredni privredni kriminal i krađe u trgovini i pripadnost maloletničkim bandama. Faktor nasilni kriminal narkomana pokriva 4% varijanse.

Ove rezultate smo uporedili sa analizom naših rezultata, iako je značajna razlika u pogledu uzorka (u navedenom istraživanju ispitivani su i maloletni delinkventi i odrasli, a obuhvaćene su sve vrste krivičnih dela, dok su u našem istraživanju ispitivani samo odrasli delinkventi i samo nasilnici). Prvo, mi smo već rekli da se u svim izolovanim faktorima nalaze varijable koji ukazuju na korišćenje različitih narkotičkih supstanci, i da je u zatvoreničkoj populaciji upotreba marihuane jednaka kao i

⁶ Projekat Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja „Teški oblici kriminala”, a rad pod nazivom „Psihološki sklop narkomana-prestupnika” je u pripremi za štampu.

upotreba duvana, na primer. Ipak, i pored toga, izolovana su dva opisana faktora koji se definišu isključivo zavisnošću od narkotika.

Možemo zaključiti da su nalazi komplementarni i da se mora imati u vidu da je problem narkomanskog kriminala prisutan i kod juvenilnih delinkvenata, što potvrđuje mišljenje da treba na drugačiji način (i u pravnom i u psihološkom smislu) pristupiti ovom problemu. Posebno upozorava činjenica da postoji vrlo malo naučnih projekata (po našem saznanju nema ni jednog) koji bi proverili karakter korelativnih veza između narkomanije i kriminala, odnosno strukture ličnosti narkomana i vrste kriminala koji oni čine, i koji bi formulisali osnove za predikciju i prevenciju tog ponašanja.

Ukoliko bi se nasilnički kriminalitet sagledao kroz prizmu narkomanske adikcije, možda bi se razlikovao program prevencije kriminaliteta, ali bi svakako omogućilo drugačiji, moderniji, efikasniji i pouzdaniji terapijski pristup osuđenima, odnosno potpuno drugačiji princip individualne resocijalizacije.

Znači, analiza “tamne brojke kriminala” u ovom slučaju, nije imala za cilj da se utvrdi precizan broj vršenja krivičnih dela. Prema vrsti delinkventnog i devijantnog ponašanja koji čine sadržaj svakog od izolovanog faktora, vidimo da se osuđenici **razlikuju prema vrsti nasilja koju ispoljavaju, kao i prema vrsti ili stepenu narkomanske adikcije.**

Drugo, **potvrđena je hipoteza da narkomanija vrši značajan uticaj na vršenje nasilničkih krivičnih dela**, a da nije adekvatno locirana u pravosudnom sistemu. I pored toga što se konzumiranje narkotika evidentira kao jedno od devijantnih ponašanja većine ispitanika (postoji zastupljenost u svim izolovanim faktorima), mora se imati u vidu da peti faktor, koji je skoro u potpunosti struktuiran varijablom - narkomanija, objašnjava relativno mali procenat ukupne varijanse kao samostalni faktor (11.%), pa ne bi bilo naučno opravdano svrstati narkomaniju kao samostalni oblik kriminalnog ponašanja.

Na osnovu iznetih zaključaka, smatramo da bi problem nasilničkih delinkvenata koji su i narkomanski zavisnici, bilo poželjno istražiti posebnim nacrtom istraživanja.

LITERATURA

- (1) ANDREWS, D.A. & BONTA, J. ANDERSON (2003): *The Psychology of Criminal Conduct*, Publishing Co, Cincinnati, Ohio.
- (2) FARRINGTON, D.P. AND WEST, D.J. (1971): A comparison between early delinquents and young aggressives, *The British journal of criminology*.
- (3) FAJGELJ, S. (2003): *Psihometrija - Metod i teorija psihološkog merenja*, II izdanje, Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- (4) HOŠEK, A., OBRETKOVIĆ, M., MOMIROVIĆ, K. (1995): Relacije devijantnog i delinkventnog ponašanja kriminalaca u doba maloletstva, *Psihologija kriminala*, Beograd, IKSI.
- (5) HOŠEK, A., RADOVANOVIĆ, D., MOMIROVIĆ, K. (1993): Prilog poznavanju odnosa između otkrivenog i neotkrivenog delinkventnog ponašanja maloletnika, Beograd, *Zbornik IKSI*.
- (6) HORGA, S., IGNJATOVIĆ, I., MOMIROVIĆ, K., GRDELJ, M. (1982): Prilog poznavanju strukture konativnih karakteristika,
- (7) LAZAREVIĆ, LJ. (1995): *Krivično pravo Jugoslavije*, posebni deo, Beograd, Savremena administracija.
- (8) MOMIROVIĆ, K., POPOVIĆ, D.A. (2002): *Psihologija i kriminala*, Leposavić, Univerzitet u Prištini.
- (9) MOMIROVIĆ, K., WOLF, B., DŽAMONJA, Z. (1998): *Kibernetička baterija konativnih testova KON6*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
- (10) MRVIĆ-PETROVIĆ, N., NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ, V., WOLF, B. (1995): Faktorska struktura neotkrivenog kriminalnog ponašanja u doba maloletništva, *Psihologija kriminala*, Beograd, IKSI
- (11) RADOVANOVIĆ, D. I SARADNICI (1991): Uticaj razvoja, socijalnih i personalnih medijatora na kriminalno ponašanje, Beograd, *Zbornik IKSI*.
- (12) RADOVANOVIĆ, D., RADULOVIĆ, D., MOMIROVIĆ, K., HRNJICA, S. (1995): Cognitive and conative characteristics of criminals, *Psihologija kriminala*, Beograd. IKSI.
- (13) WOLF, B., MOMIROVIĆ, K., DŽAMONJA, Z. (1998): *Baterija testova inteligencije KOG3*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.

- (14) WOLF, B., RADOVANOVIĆ, D., RADULOVIĆ, D. (1995): Faktorska struktura kriminalnog ponašanja, *Psihologija kriminala*, Beograd IKSI.

THE STRUCTURE OF THE FACTORS REFERRING TO “THE DARK FIGURES OF THE CRIME”

The research on The structure of the factors referring to “the dark figures of the crime” is a part of a wider study that deals with the relation of the type of the violent crime and the personality of the criminal. In this report, the main task was to use the factors’ analysis results of the TBR test to find the latent ways of deviant and delinquent behavior that produce violent delicts. The aim of the research was to find out whether there was a difference in the structure of the crime when it was defined as a judgment criminality, that is, when the analysis was conducted on the basis of the undiscovered crimes. We supposed that the difference would be defined by the influence of the drug addiction of the convicts. 356 men convicted of murders, robbery, causing aggravated assault and battery and rapes were interrogated using the scale for measuring the undiscovered crimes TBR. Seven main factors were extracted by the factors’ analysis, but although the important existence of the drug addiction was confirmed, the percentage of the solved variance doesn’t allow us to prove the stated hypothesis scientifically.

KEY WORDS: drug addiction / factors’ analysis / violent crime